Folklore i excursionisme en la primera etapa folklòrica de Palmira Jaquetti Isant. L'Agrupació Excursionista Júpiter

Esther Navarro Justicia

Membre de la comissió científica
per a l'Any Palmira Jaquetti (2020-2021)
e.navarro.justicia@gmail.com

RESUM

Palmira Jaquetti (Barcelona 1895 – els Monjos 1963) va ser una compositora, folklorista, poetessa i pedagoga catalana. Per entendre la vida i obra de qualsevol personalitat, hem de parar atenció als detalls, situar-los en un context i analitzar l'evolució dels fets, per tornar a mirar el conjunt de manera més completa. Per aquest motiu, i com que existeix un vincle que ve donat per la relació de sòcia de Palmira Jaquetti Isant amb l'Agrupació Excursionista Júpiter, ens preguntem quin paper va poder jugar l'excursionisme català en la seva vida i en aquella època, concretament a través d'aquesta entitat, com i a través de quins fets o personalitats va poder contribuir al seu pensament i què hi va poder aportar ella mateixa. Per això hem de situar-nos en la seva primera etapa folklòrica (1922-1934), que coincideix també amb la primera etapa de l'entitat excursionista (1921-1931).

PARAULES CLAU

cançoner; folklore; excursionisme; nacionalisme; associacionisme

FOLKLORE AND HIKING IN THE FIRST FOLKLORE PERIOD OF PALMIRA JAQUETTI
ISANT. THE AGRUPACIÓ EXCURSIONISTA JÚPITER

ABSTRACT

Palmira Jaquetti (Barcelona 1895 - Els Monjos 1963) was a Catalan composer, folklorist, poet and pedagogue. In order to understand the life and work of any personality, we must first pay attention to details, place them in context and analyse the evolution of the facts, before looking at the whole picture. For this reason, and given Palmira Jaquetti Isant's relationship with the Agrupació Excursionista Júpiter, we wondered what role Catalan "excursionisme" (hiking) might have played in this period of her life, which events or personalities would have contributed to her thinking and what she might have contributed to the organisation in return. To do so, we have to immerse ourselves in her first folklore period (1922-1934), which also coincides with the first period in the association's existence (1921-1931).

KEYWORDS

song book; folklore; hiking; nationalism; associationism

REBUT: 23/06/2021 | ACCEPTAT: 20/07/2021

1. Primera etapa folklòrica de Palmira Jaquetti Isant (1922-1934)

Palmira Jaquetti Isant ha estat, des d'enguany, reconeguda com una de les icones femenines de la cultura catalana del segle XX més singulars i prolífiques. Més coneguda per la seva participació en les missions de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), de la qual destaquen les seves memòries, va cultivar diverses facetes en el camp de les arts, com ara la poesia i la composició musical. El seu mèrit recau no només a ser dona cultivada i formada a la universitat i pertànyer a una societat en la qual l'accés a la cultura i als espais públics era imperat per homes; també en el fet que el seu llegat va començar a forjar-se al si d'una família obrera i es va obrir pas entre la necessitat de treballar i ser la seva pròpia mecenes, entre una desafortunada malaltia, l'abandonament del seu marit, les dificultats de la Guerra Civil Espanyola i la seva decisió de ser, tot plegat, mare soltera, dona treballadora i persona consagrada a l'estudi i a les arts.

Pel que fa als estudis folklòrics, la seva dedicació s'adscriu a diferents contextos polítics i, per tant, en aquest sentit podem parlar de dues etapes ben diferenciades en la seva vida, una abans i una altra després de la Guerra Civil. La primera abasta els seus inicis i la consegüent incorporació a l'elenc de missioners de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-1934), etapa en què l'Orfeo Català, no sense entrebancs, va poder trampejar el seu tancament durant dictadura de Primo de Rivera. La segona etapa (1936-1945) és una transició cap al Cancionero Popular Español. En aquest període va realitzar alguns reculls per compte propi, sempre mirant cap al Cançoner Popular Català, fins a culminar la seva obra recollidora amb la missió M12 per a la Sección de Folklore del Instituto Español de Musicología del CSIC, actualment Departament de Musicologia de la Institució Milà i Fontanals.¹ La segona etapa no només és una transició marcada pel canvi polític. També és una transició de Palmira Jaquetti a escala vital, després d'haver-se enfrontat a una llarga malaltia i a l'abandonament del seu marit:

18 de juliol! [de 1937]. Ja fa un mes que sóc fora del llit; ara fa tres anys que era a Molló i que corria per les muntanyes i feia cantar la gent amb tenacitat i alegria. Ara, sola, no trista, però sí deslligada de gran part dels lligams de la vida, tinc una altra mena de seguretat. He retrobat la meua ànima i li segueixo el camí, florit de somnis i il·lusions, com abans, però d'altra mena. He vist la mort massa prop i massa vegades, a cada operació em vetllava i me'n treia, però ja adquiria una coneixença nova, més madura, de la vida. I desfeia, i motius en tenia, un nou lligam. [...] A més: les dolors col·lectives, la guerra. L'horrible massacre dels humans. [...] Quan vaig a passeig pregunto a la gent, com abans, si saben cançons. Prou n'hi ha, de cors adolorits, de mares que han perdut el fill i de llars destruïdes, però encara queda gent que sap cançons. [...] Voldria, amb aquesta petita missió on he exercitat per primer cop les meves cames turmentades d'opera-

¹ Aquesta última missió es pot consultar a la base de dades en línia del Fondo de Música Tradicional del CSIC-IMF. Totes les missions de Palmira Jaquetti per a l'Obra del Cançoner, així com el seu primer recull de 1922, que va presentar a concurs, i la resta de reculls que va fer per compte propi, han estat inventariats i descrits per Josep Massot i Muntaner a la col·lecció *Materials. Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Les còpies dels originals es troben disponibles per consultar a la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

cions, dur una mica de perfum de camp al Cançoner, que enguany deu ésser una sitja buida (Massot i Muntaner 2019: 68-69).

A partir d'aquesta segona etapa, veiem una Palmira Jaquetti que no decau en la recerca, però menys dispersa i més pragmàtica, resilient i centrada a recollir el fruit de la seva llavor, que es materialitzarà en la seva obra.

En l'àmbit metodològic, la seva obra folklòrica es compon, d'una banda, del treball de camp i la recol·lecció de peces, però sense sistematització, anàlisi i reflexió posteriors de les dades recollides des d'una visió antropològica o etnològica. Tot i així, els dietaris de les missions per a l'Obra del Cançoner, que pel seu valor descriptiu i literari mereixen un altre tipus de tractament, constitueixen una font etnogràfica sense precedents en el marc de la recerca folklòrica. D'altra banda, Palmira, com moltes altres dones de la seva època dins l'esfera del feminisme cultural i conservador català, assumí el paper de recol·lectora i transmissora del folklore. La seva motivació anava més enllà de la simple reproducció i divulgació de la tradició oral. Tot aquest saber popular, que alimentava el seu esperit marcadament romàntic, també li servia de font d'inspiració per a les seves creacions. Per tant, ens trobem amb un corpus cançonístic constituït per adaptacions de temes populars i per temes propis, als quals donava forma tot guiant-se pel seu criteri estètic, moral i pedagògic. Així ho va fer constar ella mateixa en unes notes al seu primer cançoner infantil, que s'havia publicat l'any 1943:

Os entrego mi tesoro como si fuera un portapaz. Es tesoro de amor. En él he recogido, como quien preciosamente guarda una perla, las canciones que andaban despeinadas y sudorosas de tanto correr por los cerros de los niños, de todos los niños que ahora son vuestros padres, vuestros abuelos. Esos cantos populares, cansados, fatigados del largo camino por las rondas, asomarán a vuestros labios vestidos con un sencillo vestido nuevo, que no quiere ser distinto ni mejor que el que llevaban [...] La canción popular, que cantaréis más tarde, no está casi nunca hecha a vuestra medida. Por eso aquí sólo hemos recogido las más humildes, que son las vuestras, y que los cancioneros no recogieron, sabiendo que las guardabais vosotros [...] hay algunas que os son desconocidas y que escribí al dictado de mi pajarito, del que salía de mi alma (Jaquetti 1944).

Així doncs, si en el camp del folklore la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del segle XX es caracteritzen sobretot per la producció de cançoners, podem dir que Palmira Jaquetti va contribuir a aquesta tasca, va fer un pas més enllà en aplicar-la i va produir obres amb una metodologia molt acurada per a usos definits. No només va elaborar cançoners infantils adreçats a mares i mestres, sinó també cançoners d'ús familiar per a dates concretes com el Nadal, per a l'ensenyament musical, per a celebracions populars o fins i tot un volum de cançons de muntanya adreçat a joves i excursionistes.² Respecte a aquest últim, en una carta adreçada al Rnd. Mn. Antoni Batlle, amb data 3 de març de 1948, llegim:

2 Malgrat tot, hi ha part de la seva obra que no va poder enllestir i publicar, però aviat es podrà conèixer i consultar. En l'àmbit de la cançonística popular, com a obra publicada, trobem el llibre *Mis canciones* (1943), *Trenta cançons nadalenques per a cant i piano* (1952), *Cançons de caramelles per a chor d'homes, quartet vocal o chor mixte a dues, tres i quatre veus* (1953), *Selección de canciones navideñas: originales y populares* (1954) i *Selección de canciones navideñas: originales y populares, armonizadas por Palmira Jaquetti* (1954-1955). Quant a la seva

tinc un volum de cançons de muntanya a punt de veure la llum [...] i em plauria la difusió entre els excursionistes i joventut [...] Poesia i música meves, les cançons guanyen, dins la llur modèstia, unitat. I serveix el perfum català i de muntanya i la germanor o parentiu amb la nostra cançó popular, que conec bé perquè he estat col·lectora del Cançoner i he treballat copiosament durant molts anys (Inèdita, fons dels Hereus de P. Jaquetti).

El Cançoner, que tenia sempre en els seus pensaments —i és lògic, atès que, des de l'exili de Patxot l'any 1936, mai no arribà ni arribaria a saber quina seria la fi d'aquesta obra magna i de les seves aportacions—, va convertir-se en una peça central de la seva vida i també de la seva obra.

La recollida de la cançó popular a Catalunya va anar molt de la mà de l'excursionisme, fenomen a través del qual es va canalitzar tot aquest esperit romàntic i catalanista i que a molts, probablement també a ella, de manera més directa o indirecta, els va apropar al seu estudi. En el text autobiogràfic publicat per la biògrafa i poetessa Roser Matheu (1972), Palmira Jaquetti ens introdueix la figura del seu pare, Ignasi Jaquetti Cerdà, i la primerenca presència de l'excursionisme en la seva vida, a través d'ell: «El pare, un home ardit, valent, muntanyenc, de Seu d'Urgell. Molt fort i molt intel·ligent. Parlava anglès i francès. Gran excursionista. Gran lector a les vetllades» (Jaquetti 1958: 179).

L'excursionisme català va ser un moviment vinculat a l'esclat associacionista de la segona meitat del segle XIX. En aquest període, i com a ens representatius dels interessos socials, van proliferar els clubs de lectura, els ateneus, els orfeons, els casinos o els centres excursionistes, on la classe obrera i la petita burgesia tenien un espai. Moltes d'aquestes entitats van sorgir de la iniciativa de gent dels barris, de grups d'estudiants o de literats, que es trobaven en els recintes veïnals fora de les jornades laborals. Òbviament, la protecció de la burgesia, ja fos de tendència més liberal o més moderada, era una garantia per a la seva supervivència. Però totes aquestes entitats tenien en comú la voluntat de donar representació a la ciutadania i de promoure la consciència social, la participació, la formació, l'intercanvi i la divulgació de la cultura catalana. Cercaven la força del col·lectiu, arma de resistència cultural.

En l'àmbit estètic, i com a tants altres àmbits de la cultura de l'època, dins el fenomen excursionista es feia palès un substrat donat pel romanticisme vuitcentista, les teories evolucionistes i el positivisme científic. Així mateix, sempre romangué el compromís amb els valors de la Renaixença. Prenent part del procés d'institucionalització i democratització de la cultura, els centres excursionistes promogueren l'estudi i el coneixement de la terra pròpia des de múltiples perspectives, i el folklore n'era una. Crearen una xarxa comunicativa tan activa que construïren ponts des dels barris més humils fins a la mateixa universitat, passant per importants institucions i grans personalitats de la intel·lectualitat catalana. I la presència de la dona va anar guanyant-hi espai ja des del segle XIX, primer com a acompanyant dels socis masculins i, ja a la primera meitat del segle XX, no només com a sòcia independent sinó també com a conferenciant.

obra inèdita, encara s'ha d'agrupar i revisar, però podem esmentar uns deu quaderns de **Cançons de joventut* de la Vall d'Aran (1940); un volum amb **Cançons de muntanya* (1948); el projecte **Cançons d'infants*, que el 24 de desembre de 1957 havia passat la censura eclesiàstica i l'any 1958 era a punt per a la impremta; tres volums de **Trenta i més cançons franceses* harmonitzades i cançons soltes i harmonitzades per a cor.

2. Primera etapa de l'Associació Excursionista Júpiter (1921-1931)

L'any 1909 els germans Mauchan fundaren, a la cerveseria Cebrián del barri obrer de Poblenou —l'actual orxateria El Tío Che— el Club Deportivo Júpiter (en endavant, CDJ). El club comptà, des de l'any 1916, amb una Secció Excursionista (SE) promoguda per un grup de joves del club amb ànims de fomentar-hi l'excursionisme. La SE programava excursions i altres activitats per als socis, a vegades aprofitant els partits que es jugaven fora de casa. Amb l'objectiu de fer-se ressò de l'activitat esportiva del barri, l'any 1918 el CDJ començà a publicar el seu butlletí, que també donava veu a la SE. El primer número recollia les paraules pronunciades pel seu president, Joan Gili, en una de les reunions generals de l'agrupació, paraules que definien els seus ideals i que s'inspiraven en els fonaments de l'excursionisme, que podríem resumir amb el triangle esport, cultura i pàtria:

No és molt llarga la vida de nostra Secció per a fer tan sols un any i mig que's formà, però tan pel nombre de les excursions efectuades com per la qualitat, crec no tenim res a envejar a les altres societats. Son creixement és una prova patent de lo molt que pot aconseguir un reduït nombre de joves que inspirant-se en elevats ideals i guiats per un anhel comú, es proposin seriament formar individus sans, enfortint-los moral i físicament a fi de que puguin en tot moment ésser útils a si mateixos i a la humanitat.

La societat moderna, per sa gran activitat, pel intens esforç mental, exigeix practicar uns exercicis corporals que vigoritzin nostres musculatures, servint també per a conèixer i estudiar, per a cobrir els buits fonamentals de nostra instrucció.

¿Voleu rès més lamentable que l'absolut desconeixement de la Història de nostra Pàtria, de ses costums, sa formació geològica i fins de sa llengua, la llengua amb que nostra amorosa mare ens ensenyà a barbotejar nostres primers mots incoherents? (*BCDJ* 1918, 1: 5-6).

En aquest mateix número, una SE ambiciosa anunciava els preparatius per a l'organització del primer Aplec Excursionista de Catalunya.³ El 14 d'abril es va celebrar una assemblea excursionista a l'Ateneu Democràtic Regionalista del Poblenou, a instància del Centre Excursionista de Catalunya (en endavant, CEC), on totes les entitats afins foren convidades per parlar de l'organització de l'esdeveniment. Es formà una comissió per a aquests efectes, amb el president de la SE Joan Gili com a president; el secretari de la SE, T. Sitjar Ferrer, també aquí com a secretari, i un comitè assessor integrat pel mateix CEC, la Secció d'Excursions de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el Centre Excursionista Montseny i el Centre Excursionista del Vallès (Sabadell) (*BCEC* 1918, 279: 106-108).

L'aplec se celebrà a Sant Miquel del Fai el dia 16 de juny de 1918. Es va rebre un nombre aproximat de 57 adhesions d'entitats de Barcelona i tot Catalunya. Les xifres parlen de prop d'un miler de persones, homes i dones (*BCDJ* 1918, 6: 1-12). Com corroboren les cròniques, va ser tot un èxit:

³ No va ser el primer aplec de la història, però sí el primer intent de revifar la flama de germanor i cooperativisme que es va encendre amb l'aplec de 1910 celebrat a Poblet, impulsat pel muntanyenc Cèsar August Torras i Ferrer, llavors president del Centre Excursionista de Catalunya. Aquell aplec donà pas a una sèrie de congressos que no varen acabar de fer el pes entre els excursionistes, pel seu caràcter rigorós i acadèmic.

Natural era que una festa quina significació era tanta i tan gran i quin relleu i importància per l'Excursionisme Català eren transcendents assolís l'èxit més falaguer que servis d'estímul per a anys successius (*BCDJ* 1918, 6: 1).

Al *BCDJ* se'n publicà la crònica sencera, incloent-hi les transcripcions dels discursos amb què van intervenir els convidats a l'àpat de germanor i al míting posterior.

El dia 16 de juny serà un dia remarcable en els anys de l'Excursionisme. L'Aplec resultà un èxit vertader, car a Sant Miquel del Fai s'aplegaren vora un miler d'excursionistes, figurant-hi coratjoses damiselles en bon nombre (*BCEC* 1918, 281: 144-145).

Van comptar amb la participació d'importantes personalitats de la intel·lectualitat catalana vinculades a l'excursionisme primerenc que va fer escola i al món del folklore:

Havent dinat, tingueren lloc els parlaments dels Srs. Carreras i Candi, Doctor Serradell, Serra i Pagès, Vidal i Riba, i Gili, expressant-se tots bellament, fent remarcar la importància grandíssima de l'Excursionisme en diverses modalitats. D. Cèsar A. Torras, que havia de dirigir la paraula als excursionistes congregats a Sant Miquel, veient-se obligat a romandre a ciutat, envià als organitzadors de l'Aplec una encoratjadora lletra, que a l'ésser llegida, fou rebuda amb merescuts aplaudiments. Així mateix demostraren els reunits l'estima i apreciació en què tenien les manifestacions fetes pel Sr. Morera i Galícia, en un telefonema des de la capital d'Espanya, on el retenien les tasques parlamentàries (*BCEC* 1918, 281: 144-145).

I hi quedà palès el reconeixement per la iniciativa del CDJ:

Prompte la gentada anà desfilant, retornant cap als llocs d'origen, després d'una encoratjadora diada, havent fraternitzat amb companys fins aleshores ignorats. Sols resta expressar l'agraïment del CENTRE vers el Comitè del C. D. Júpiter, per les moltes atencions tingudes amb el nostre delegat, a r'ensem que cal reiterar la més cordial enhorabona per l'èxit assolit. Avant, companys! I fins a l'any que ve (*BCEC* 1918, 281: 144-145).

La mateixa SE del CDJ recordaria reiteradament durant anys aquest dia com una fita dins de la seva trajectòria i com un punt d'inflexió en la història de l'excursionisme. L'any 1931, sota el nom de Casal Icària, exposava:

Nosaltres, com ja tothom sap, som oriünds del C. Esportiu Júpiter, en quina entitat actuàrem quatre anys sota el nom de Secció Excursionista.

Una mica majors d'edat, cercàrem la independència i gelosos del renom que la nostra més o menys encertada actuació havia conquerit per a aquella Secció Excursionista —anys i anys remembraren la nostra gesta de l'aplec a Sant Miquel del Fai, del 16 de juny de 1918, acte que influí considerablement en el desvetllament excursionista posterior— aquell renom, deia, ens feu presoners del forçut deu Júpiter i constituïrem l'Entitat independent mantenint, però, el mateix patronatge (*RI* 1931: 6).

Figura 1. Aplec Excursionista a Sant Miquel del Fai. Discurs del Dr. Carreras Candi.
Autor: Sr. Closa. Font: *BCDJ* 1918, 6

Entre els discursos que es van pronunciar a l'aplec, cal destacar el de Rossend Serra Pagès, que col·laboraria estretament amb la SE del CDJ fins a la mort. El folklorista, resseguint els tòpics vuitcentistes evolucionistes, reivindicà la importància del coneixement del folklore en l'excursionista, en tant que és un reflex dels costums i les tradicions del poble i de la seva cultura primitiva, que, altrament, agonitza davant del progrés. Els excursionistes, segons Serra, tenien el deure d'anar a retrobar-la, en el cas de Catalunya, als pobles dels Pirineus, on encara es manifestava a través d'antigues danses i cançons. No seria difícil imaginar un Ignasi Jaquetti i una jove Palmira Jaquetti de 23 anys entre la multitud, rebent el missatge i responent a aquesta crida al cap d'uns anys, amb el mateix esperit, amb les seves recerques pels Pirineus per a les missions de l'OCPC. Curiosament, la seva primera missió va tenir lloc el mes de juliol de l'any 1925 al poble dels seus avis i del seu pare, la Seu d'Urgell. Podríem considerar-la una recerca amb dos vessants. D'una banda, el d'un recorregut per la Catalunya vella i rural, aquella que per a tots els excursionistes amagava les arrels d'una cultura que es començava a difuminar pel progrés. De l'altra, el d'un viatge introspectiu que la va connectar amb les seves arrels:

Ja tota la vila s'ha adonat de la nostra presència i el que és més curiós, tothom sap que jo sóc la néta d'aquells bons pagesos que vivien al carrer dels Canonges, que per mi és el millor carrer, amb la porxada tan feixuga d'ombra i les balconades de fusta o forja, rialleres com una cara amable. Això ens dona una certa popularitat i la clau per entrar més de pressa al cor de la gent, un xic esquerpa, de moment (Massot i Muntaner 1996: 103).

L'Agrupació Excursionista Júpiter (en endavant, AEJ), es va consolidar el mes d'octubre de l'any 1921 —data que coincideix amb els inicis de l'OCPC— i comptava amb 29 socis.⁴ Els aplecs excursionistes que es varen celebrar fins llavors afavoriren la creació d'una Lliga de Societats Excursionistes de Catalunya. La Lliga

⁴ Ens referirem, en termes generals, a l'actual Agrupació Excursionista Icària, o a la jove Secció Excursionista del Club Deportivo Júpiter, com a Agrupació Excursionista Júpiter, atès que aquesta recerca s'enfoca en l'etapa en què així s'autoanomenava.

estava formada per 36 entitats (25 de Barcelona) i un nombre aproximat de sis mil associats (*BCEC* 1921: 319-22). El 8 de desembre de l'any 1921 es va celebrar, a la biblioteca del CEC, la primera reunió de delegats, on apareix l'AEJ com a Agrupació Deportiva Júpter, representada pel seu nou president, l'abans comptador de la SE del CDJ, Agustí Mateu. Cap a finals d'any, l'entitat havia gairebé quintuplicat el nombre de socis, fins arribar als 140 (*BAEJ* 1923, 11: 3).

El mes d'abril de l'any 1922, a través del primer número del seu propi butlletí, es donava a conèixer oficialment una SE independitzada del CDJ amb el nom d'Agrupació Excursionista Júpter, conservant el nom del club on va tenir origen, i amb el lema «Pàtria, Fe, Cultura i Amor». Arrencà amb casal propi al número 50 del carrer del Triomf, avui rambla del Poblenou, i un nombre total de 168 socis que creixé en els dies subsegüents a la publicació. Molts noms i cognoms d'aquest primer llistat ens remetent a petits tallers o fàbriques de l'època, com ara Gili, Rovira o Carcereny, o a membres de la burgesia que exerciren una forta influència en la vida política catalana, com els poblenovins Josep Riera Puntí i Roc Boronat, artistes com Ramon Calsina Baró i escriptors com Xavier Berenguel. El percentatge de dones voltava el 20%.

El butlletí seguiria, amb algunes excepcions, una dinàmica de publicació mensual. El mes de maig del 1922 es publicà el segon número. El recompte de socis ascendia a 209 i és en aquest moment quan trobem el nom de Palmira Jaquetti. Justament el passat mes de febrer d'aquell any havia començat la seva primera recerca folklòrica, la que presentaria al concurs que l'Orfeó Català convocaria el mes de juny i que, més tard, li obriria les portes de l'OCPC:

Havia acabat la carrera de mestra, per oposicions, i guanyat una escola a [Vilaplana]. Allà recollia, durant la meua curta estada de poc més d'un mes, totes les cançons de la plana de Reus que, ajuntades a les de la meua mare, que cantava molt bé, i presentades a un concurs de l'Orfeó Català, guanyaren el premi que em féu coneguda d'aquella entitat (Jaquetti 1958: 180).

El mes de març de 1923, gairebé un any després d'haver-se'n fet sòcia, fou Palmira Jaquetti qui obrí la secció de poesia del butlletí amb unes gloses que titulà «Croquis» (*BAEJ* 1923, 12: 10). Les signà amb el pseudònim P. Castellvell, cognom que remet a la branca materna de la seva família.⁵ Tornà a obrir aquesta secció de gloses al butlletí número 15 del mes de juny amb «La Tronada», seguint la mateixa línia genèrica que en el poema anterior, l'oda a la natura i al paisatge. Així, es va convertir en col·laboradora habitual d'aquesta secció i apareix encara als números 17, 23, 24 i 27, en un període que comprèn els anys 1922-1925.

5 L'any anterior, 1922, ja havia començat a publicar els seus poemes en una altra revista, *Marinada*, de Palamós, i ho va fer recomanada per Francesca Bonnemaïson, de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, on treballava. És important tenir en compte el nom de Francesca Bonnemaïson, perquè exercia una gran influència com a mitjancera entre la dona i el món laboral i cultural, i és molt probable que també fos el primer vincle entre Palmira Jaquetti i l'OCPC. De fet, el dia 4 de març de 1923, l'AEJ organitzà una visita al centre de Bonnemaïson, per reivindicar la necessària pujança cultural de la dona. També està documentat en el corresponent butlletí que el mes d'abril de l'any 1926 l'AEJ va rebre una crònica documentada d'aquest centre de l'any 1925, que seria molt convenient consultar per ampliar informacions.

Sempre en un context excursionista de doble vessant, el de l'esport i el de la contemplació i estudi del patrimoni natural i cultural des de diferents disciplines com la historiografia, l'arqueologia, l'art, la geografia, la geologia o la botànica, els interessos de l'AEJ abastaven també la fotografia —en aquest context, no amb pretensions purament estètiques sinó més aviat documentals—, la música, la literatura o la poesia. Finalment, la divulgació, a través de conferències, exposicions, recitals, audicions, de la seva pròpia biblioteca o fins i tot del museu que volien crear, principalment amb mostres recollides a les excursions.

En aquesta etapa de l'associació, el folklore era present en l'aspecte més lúdic —festes folklòriques amb petits concerts o mostres de danses a càrrec de diversos esbarts—, però també era considerat un element d'estudi i aprenentatge, sobretot pel seu valor identitari:

No menys formós serà l'aplec de notes de l'esperit de la nostra terra, lo que podem dir-ne l'essència del folk-lore; cançons, costums, devocions que ens retrataran l'esperit del poble [...] Ja veiéu com per l'estudi de la nostra terra, pel coneixement de la nostra raça, no sempre és necessari escalar els pics; no sempre s'ha de gastar aquell estoc d'energies que demanen els 3404 m. del pic d'Anet, lo que vol dir que tots podem ésser excursionistes, tots podem sentir fretura per a conèixer amb nostres propis sentits la nostra terra i gravar aixís ens nostres cors les sensacions, els afectes que en nostre intel·ligència produiran les línees, els perfils de la faç de la pàtria nostra. Parlaria també del recull de cançons, una de les gràfiques més expressives de l'ànima del poble [...] Heus aquí el caràcter que podríem dir-ne científic de l'excursionisme, mes com la tal ciència, els tals coneixements, fan créixer en nosaltres l'amor a la pàtria [...] No menys interessant és per l'excursionista la llibreta on hi redacta tot quan per ell té algún interés [...] aixís el fruit que de l'excursió puga treure'n, perdura (*BAEJ* 1922, 4: 5-12).⁶

Les conferències i altres intervencions de caire formatiu en aquest àmbit foren molt freqüents en l'agenda de l'associació des del començament. Pel casal de l'AEJ hi van passar importants personalitats que avui dia són una referència per als estudis folklòrics: el ja esmentat Rossend Serra Pagès i Aureli Capmany, que foren col·laboradors molt habituals; Francesc Carreras Candi; mossèn Francesc Baldelló; Josep M. Batista Roca, o Valeri Serra Boldú.

El vicepresident de l'associació, Josep Subirachs, volia anar mes enllà en l'organització de les activitats de l'entitat i va proposar crear-hi seccions. Al seu parer, en una entitat excursionista, una secció de folklore era indispensable (*BAEJ* 1923, 14: 10). Però fins llavors, l'estudi del folklore o el seu recull durant les excursions —en termes genèrics— apareix esmentat de forma més aviat anecdòtica. Altrament, a les cròniques de les excursions que havia organitzat l'entitat fins al moment, així com es practicava habitualment la fotografia o el recull de mostres arqueològiques, no es va parlar de reculls folklòrics concrets, fins que Rossend Serra Pagès va debutar al casal com a conferenciant i, tal com va fer a l'aplec de l'any 1918, va tornar a destacar-ne la importància dins l'excursionisme. El seu discurs va obtenir resposta:

6 Extracte del text de la conferència de mossèn Eduard Royo Crespo «Ideal de l'excursionista», pronunciada al casal de l'AEJ, el dia 14 de maig de 1922.

Amb un èxit esclatant tingué lloc el passat dia 4, la clausura de l'Exposició d'enguany, amb la conferència anunciada del senyor Rossend Serra Pagès, tractant sobre «Museus de Folklore i l'Art Popular» [...] El millor elogi que podem fer de la susdita conferència, és que la llevor de la mateixa, caigué en bona saó, ja que, com esmentem en altre lloc d'aquest Butlletí, hi ha hagut entusiastes consocis que s'han emprès la lloable tasca de començar un recull folk-lòric (*BAEJ* 1923, 21: 4).

La redacció del butlletí va transcriure tot seguit la conferència del folklorista, que proposava un mètode de sistematització del treball de camp molt detallat, on la recopilació de la música, «tonades sense lletra i cançons», que, òbviament, requeria una formació específica, ocupava un lloc en la categoria d'art popular, juntament amb literatura, balls i altres.⁷ Aquesta extensa classificació es feia amb vista a la creació d'un museu de «folk-lore».⁸ Pocs dies després es començà a materialitzar la proposta de Josep Subirachs i quedaren nomenats per formar la Comissió de Folklore de l'AEJ els consocis Agustí Mateu —anterior president—, Eugeni Bernet i Francesc Clós. Aquesta secció aspirava a ser una de les més importants de l'entitat i es demanava la col·laboració de tots els socis. Però, de moment, hauria d'esperar. La instauració de la dictadura de Primo de Rivera es va fer sentir durant aquells mesos i, tot i que l'AEJ no cessà l'activitat, fins a l'agost de l'any següent no es va poder tornar a publicar el butlletí i, a més, començà a patir les primeres intermitències. S'havia de passar, també, la censura governativa. Llavors, la comissió per a la Secció de Folklore es donava per consolidada, però també tingué dificultats —o no s'organitzà tan bé com altres com, per exemple, la Fotogràfica— per arrencar i no va anar més enllà de la celebració d'una festa folklòrica.

Durant aquest parèntesi, Palmira Jaquetti, que ja havia obtingut un accésit de 75 pessetes pel seu recull presentat al concurs de l'Orfeo Català en el marc de l'OCPC (*RMC* 1923: 117-119), finalitzà els estudis a l'Escuela Normal i el batxillerat i es matriculà a la Universitat de Barcelona l'any acadèmic 1924-1925, per cursar les assignatures de Filosofia i Lletres. Reprengué, també, els seus enviaments a la secció de poesia del butlletí. L'Orfeo Català també continuà la seva activitat sota

7 Rossend Serra Pagès va ser impulsor i president de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, a la qual, des de l'any 1901, les dones van poder tenir accés. Es va convertir en una mena de figura protectora i mentora per al sector femení. Impartí, entre els anys 1901 i 1907, l'assignatura de «Folklore» a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, i com a mínim un curs al centre de Bonnemaison l'any 1915. Va exercir el mestratge en moltes altres dones que han tingut un paper importantíssim en la cultura catalana, com Adelaida Ferré o Sara Llorens. No es té constància, però, que Jaquetti fos deixeble seva directa. Recordem, també, que Rafael Patxot Jubert, mecenes de l'OCPC, li havia demanat assessorament i que ja va col·laborar anteriorment amb Tomàs Carreras i Artau en la realització de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915) per a la Càtedra d'Ètica de la Universitat de Barcelona. Això fa constar que era un personatge molt apreciat i un referent en tot el que té relació amb aquesta matèria.

8 El projecte de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (AEFC) pretenia abastar no només les cançons populars, rondalles, dites i altres elements de la tradició oral, sinó tots els costums i tradicions i, en definitiva, qualsevol manifestació que es pogués analitzar dins d'altres àmbits com, fins i tot, el jurídic, l'econòmic o el polític. El que Carreras i Artau descrigué com «una empresa d'exploració de l'espiritualitat col·lectiva catalana, sobretot d'aquelles capes més ingènues i sentimentals, que avui per avui són encara les que resten més inèdites» (Carreras 1916: 7-8). Amb tot això, es parlava de la creació d'una biblioteca i d'un museu etnogràfic, objectius que més tard també inspiraren l'AEJ.

la mirada de la censura militar. El cop d'estat va comportar la dissolució de la Lliga d'Entitats Excursionistes, tot i que es van continuar organitzant aplecs arreu de Catalunya.

El mes de març de 1925 s'anuncià la propera inauguració de la Biblioteca Popular Catalana de l'AEJ i, tot seguit, aparegué publicat el primer poema de Palmira Jaquetti que signà ella mateixa com a tal, prescindint del pseudònim P. Castellvell, que havia fet servir fins aquell moment (*BAEJ* 1925, 27: 7).

Desconcerta el fet que, durant aquests anys i amb el grau de col·laboracionisme entre centres excursionistes i personalitats ja enumerades de l'àmbit dels estudis folklòrics, no apareguin al butlletí al·lusions a l'obra magna del Cançoner. De fet, el primer cop que s'esmenta és a la pàgina 11 del butlletí número 32 (agost de 1925), en un text que porta el títol «Palmira Jaquetti», citant una altra font:

Retallem de *La Publicitat* del 23 de juliol, en els telegrams de la Seu d'Urgell:

«Actualment, les senyoretes Palmira Jaquetti i Maria Carbó estan recollint cançons populars catalanes per les contrades urgellenques del Pireneu, on encara viu l'ànima catalana pura, sanitària i clara, com l'aigua de les nostres fonts surt del cor de la terra.

Ho celebrem i els desitgem que aquesta obra cultural i de ressorgiment català assoleixi l'èxit més sorollós».

No cal dir amb quin goig trametem la nostra efusiva felicitació a ambdues i en particular a la Sreta. Jaquetti, distingida associada de l'«A. E. Júpiter», per llur meritòria obra folklòrica.

Aprofitem també aquesta avinentesa de parlar de l'activitat de la Sreta. Jaquetti, per felicitar-la a l'ensem per llurs magistrals traduccions de les obres «Jemmy» i «Emilia», les dues de Gerard de Nerval, les quals ha publicat «La Novel·la Estrangera».

L'AEJ no en va fer cap seguiment. A l'octubre de 1926, va rebre un donatiu de part de Palmira Jaquetti. Es tractava d'una estalactita i dos minerals, de les mines de sal de Cardona (*BAEJ* 1926, 45: 11). Des d'aquest moment, les publicacions de Palmira Jaquetti deixen d'aparèixer al butlletí de l'AEJ i el seu nom es difumina. L'AEJ sembla entrar en una primera etapa de decadència. L'any 1927 es feia una primera crida participativa a tots els socis. La Secció de Folklore continuaria invisible i sense respondre a l'esperit amb què es va crear. L'agenda encara incloïa, però, conferències sobre la matèria. En començar l'any 1928, es reconeixia que eren només les seccions de fotografia i la biblioteca les que donaven vida a l'entitat. El percentatge de dones havia minvat un 3%, malgrat el creixent protagonisme de la paraula «feminisme».

Rosend Serra Pagès continuà col·laborant amb l'AEJ fins a la mort, l'any 1929. El folklore queda representat puntualment per Aureli Capmany i un jove i molt menys conegut Marcelino Urpinell Virgili.⁹ Extraordinàriament, sense citar font ni procedència i sense afegir cap comentari, al butlletí número 89 (1930) es publi-

⁹ L'AEJ el va anunciar amb el nom de Manuel. Marcelino Urpinell va ser un jove folklorista nascut a Canet de Mar. Militant de CNT i FAI. Va ser afusellat per l'exèrcit franquista als 28 anys al Camp de la Bota, el 28 de novembre de 1939 i sepultat en el Fossar de la Pedrera. A la premsa podem veure la crònica de les seves conferències, també la que va donar al casal de l'AEJ, que, segons *La Vanguardia*, va ser molt concorreguda.

cà el text de «La mort de la núvia», peça emmarcada, com es va fer constar, dins el Cançoner Popular.

Tot i haver caigut la dictadura, a partir de l'any 1930 la decadència de l'AEJ continua. La voluntat de fer-se ressò més enllà del barri queda reflectida en la creació de la secció «Poble Nou en fora». La revista comparteix l'apogeu del feminisme i, en demanar una conferència que versés sobre el folklore a Maria Teresa Gibert, membre del Club Femení i d'Esports, ella s'hi va negar argumentant que aquella «ciència» era «tan gran, tan magnífic» que ella no podria estar-ne a l'altura (BAEJ 1931, 97-98: 10). Progressivament, tot i els esforços dels dirigents, el folklore es dilueix en el principal fil argumental. La poesia també perd espai.

El mes de setembre de l'any 1931, l'AEJ comença una nova etapa i canvia el nom pel de Casal Icària. En concordança amb la progressiva institucionalització de la ciència, els canvis socials i polítics o la Guerra Civil, l'AEJ anirà guanyant un caire més esportiu i lúdic que no pas científic. Tot i així, l'associació aconseguirà romandre activa fins als nostres dies, amb el nom d'Agrupació Excursionista Icària i seu al carrer de Llull, número 184.

3. Conclusions

L'AEJ va ser una associació representativa, ambiciosa i compromesa amb el barri obrer del Poblenou. Era de tendència nacionalista i republicana, molt conservadora amb els seus ideals i alhora progressista.¹⁰ Més enllà del fet excursionista, constitueix un reflex de la vida social del Poblenou i alhora un element de cohesió entre la gent del barri, que compartia el mateix sentiment de pertinença. Per tant, *a priori*, se'n fa difícil establir el vincle entre Palmira Jaquetti i aquesta associació i només es podria especular sobre supòsits. No va ser, però, una entitat tancada dins dels murs de la barriada. Va ser molt activa al començament, cooperativista i prou reconeguda dins del cercle excursionista i el món associatiu.

Aquest estudi és una petita aportació, una peça més del puzzle que ajuda a entendre com s'articulaven els ideals de l'època en l'estudi del folklore a través de l'excursionisme i d'una de tantes associacions, amb qui es va relacionar directament Palmira Jaquetti i, per tant —encara que se'n desconeix la casuística—, amb la qual trobà una afinitat ideològica.

Més enllà, la revista també constitueix un petit mapa de la vida social no només del barri obrer del Poblenou, sinó també de la comunitat excursionista en general, així com d'altres àmbits amb els quals va interactuar. És una altra finestra a la vida esportiva, intel·lectual i fins i tot política de la Barcelona de principis del segle XX.

Si pensem en aquest vincle entre Palmira i l'AEJ en termes de pragmatisme, diríem que en aquell temps ser sòcia d'un centre excursionista implicava no només participar en les activitats que s'organitzaven en tots els àmbits, sinó també estar connectada a una xarxa de divulgació cultural, que proveïa de notícies, calendari

¹⁰ A aquest progrés se circumscribia, per exemple, el reconeixement de la dona en el món cultural, anomenat també assíduament feminisme cultural, però hi havia una tendència a instruir i a corregir-ne el comportament així com d'altres col·lectius com el jovent. Eren crítics amb les maneres de la joventut en la dansa, amb les publicacions jocoses, amb el llenguatge que no s'ajustava als patrons renaixentistes, amb tot el que excedís els límits dels ideals nacionalistes del que havia de ser el poble català.

d'esdeveniments socials i culturals i, fins i tot, podia suposar poder gaudir d'un petit espai per donar-se a conèixer. Perquè també s'ha de dir que Palmira Jaquetti, tot i la seva passió pel folklore català i la seva dedicació a «recuperar-lo», creia que per damunt de tot hi havia el numen del poeta i del músic.

La cançó eixida d'unes primeres mans, creada, ha trobat en el poble l'artífex habilitíssim, l'únic, el poderós, el d'innúmeres facetes, el forjador que l'ha encesa en infinites guspires i l'ha mantinguda sempre en estat de gràcia, com una deu viva. És clar que el poeta és un home eixit del poble, sovint. Però ja no és del poble en el fet que n'ha eixit, s'ha tancat, reclus, elevat, els seus soterranis no escriuen, ni el correntiu dels rierols no els dicta cap cançó. El poble, per molt potent que sigui la força dels elements que el volten, no crea cap cançó, però la canta amb goig, quan és pur, quan no sent vel·leïtats de ciutadania, quan estima la terra i el treball afaiçona la cançó a la seva ànima, la fa viure, la recrea. Darrere de tot, queden, però, els poetes i músics (Massot i Muntaner 1996: 153).

Observem que, en aquest àmbit associacionista, tant com en l'àmbit institucional, s'expandeix igualment una problemàtica de caire paradoxal, que ha estat molt present en les teoritzacions de les diferents disciplines humanístiques des del segle XIX. Parlem de l'ús de la ciència, com a sinònim de realitat, per a la construcció de la nació, d'acord amb uns ideals preestablerts. En el cas del folklore, el discurs es fonamenta en una imatge idíl·lica i tipificada del món rural que condueix a la negació de la realitat. Això comporta la construcció d'una pàtria que exemplifica aquests ideals, però mitificada dins d'un paradigma purament nacionalista i allunyat del científisme i el positivisme dels quals tanta apologia es va fer. La mostra era concebuda com un futur objecte de culte carregat de simbolisme.

Trobem exemples concrets en els comentaris a les mostres recollides per la mateixa Palmira Jaquetti.¹¹ La pràctica musical d'un poble pot contenir lletres immorals, burlesques, jocosos, castellanismes o cançons íntegrament en castellà —que ella mateixa va obviar en alguns moments, com ho va fer un dels seus referents, Milà i Fontanals, en el seu romancer— o gèneres musicals i balls considerats forans. Per tant, no totes les mostres complien els requisits per ser representatives de la realitat imaginada i cada cop més aclamada i demanada. La divulgació de la cultura esdevenia, llavors, més aviat una activitat propagandística. Mai, en parlar de cap disciplina, no es perdia el fil nacionalista i la voluntat de recuperar, paradoxalment, la pàtria, imaginada, però, a través de la història. I d'aquesta se'n parlava molt sovint en un marcat to èpic.

Les entitats excursionistes van posar el fil a l'agulla, però no van anar més enllà d'aquests patrons, tot i conèixer l'impuls metodològic de les institucions i obres més ambiciosos com la del Cançoner Popular. A l'AEJ, tot i haver mantingut contacte amb músics i grans folkloristes —amb propostes molt metòdiques i transversals, com la de Rossend Serra i Pagès—, folklore i música mai no arribaren a concebre's com a part d'un tot, almenys de manera explícita. Malgrat el clamor

11 «Les estrofes continuaven encara, però no he continuat perquè en realitat això no és interessant» i «Lletra immoral, que no volguí prendre» són comentaris a les peces número 2 i 28 del recull presentat a concurs l'any 1922. En qüestió de gèneres musicals, Jaquetti no va recollir, per exemple, la jota, per no considerar-la catalana (Roma 2020: 10-13).

inicial sobre la importància dels reculls folklòrics per a l'excursionisme, la música i la metodologia per a una completa recopilació de la cançó quedaren relegades a un pla inexistent, o bé sense projecció a través dels socis —inclosa Palmira Jaquetti, ja fos per desatenció de l'entitat o per voluntat pròpia. Per contra, Jaquetti es va valer sempre de tota la seva formació musical prèvia per recollir música i lletra, fet que la convertia en una candidata idònia per a la tasca del Cançoner.

La societat hauria d'esperar la reformulació dels estudis antropològics a la dècada de 1950 als Estats Units i al naixement de disciplines com l'etnomusicologia, per reconduir l'estudi del folklore i la pràctica musical sota nous epistemes.

Ésser conscients d'aquests fets no implica, però, el no-reconeixement de les aportacions de l'associacionisme en aquest terreny, ni tampoc la negació del valor dels estudis folklòrics, que és doble. D'una banda, constitueixen una font per a l'aprenentatge de la història en el sentit més antropològic, i, de l'altra, formen part dels pilars dels actuals estudis antropològics, etnològics o etnomusicològics en tant que, en ser qüestionats, constitueixen una garantia per a l'evolució epistemològica i metodològica de les actuals disciplines.

4. Referències bibliogràfiques

[BCEC]: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* any XXVIII, núm. 279-280 (abril i maig 1918).

— any XXVIII, núm. 281-282 (juny-juliol 1918).

— any XXXI, núm. 323 (desembre 1921).

[BCDJ]: *Butlletí del Club Deportivo Júpiter* any 1, núm. 1 (febrer de 1918).

— any 1, núm. 6 (juliol de 1918).

[BAEF]: *Butlletí del l'Agrupació Excursionista Júpiter* (1922-1931).

CARRERAS I ARTAU, Tomàs (1916): *Arxiu de Etnografia i Folklore de Catalunya. Estudis i Materials* vol. I. Barcelona: Oliva de Vilanova.

JAQUETTI, Palmira (1943): *Mis canciones. Poesías y música de —*. Barcelona: Juventud.

— (1944): *Palabras al margen de Mis canciones de Palmira Jaquetti*. Barcelona: Juventud [full solt].

— (1948): Carta a Rnd. Mn. Antoni Batlle, del 3 de març de 1948 [inèdita]. Fons dels Hereus de Palmira Jaquetti.

— (1952): *Trenta cançons nadalenques per a cant i piano*. Barcelona: Gràfiques J. García Gelabert.

— (1953): *Cançons de caramelles, a dues, tres i quatre veus per chor d'homes, quartet vocal o chor mixte*. Barcelona: Gràfiques J. García Gelabert.

— (1954): *Selección de canciones navideñas: originales y populares*. Barcelona: Grab. i Imp. J. Parés.

— (1954-1955): *Selección de canciones navideñas: originales y populares, armonizadas por Palmira Jaquetti*, 2 quaderns. Barcelona: Grab. i Imp. J. Parés.

— (1958): «Intent de fer-me jo mateixa una fitxa». Dins Roser MATHEU (1972: 179-189).

- MASSOT I MUNTANER, Josep (1996): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Vol. VI. Memòries de Missions de recerca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2019): «Noves aportacions a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya». A *la ciutat dels llibres. Tercera sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 61-74.
- MATHEU, Roser (1972): «La vida i l'art de Palmira Jaquetti (1895-1963)». Dins *Quatre dones catalanes*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 169-192.
- [RI]: *Revista Icària*, any 1, núm. 2 (desembre de 1931).
- [RMC]: *Revista Musical Catalana. Butlletí de l'Orfeó Català* any XX, núm. 232-233 (abril-maig 1923): 117-119.
- ROMA, Josefina (2020): «La jota en les memòries de camp de Palmira Jaquetti per a l'Obra del Cançoner». *Caramella: revista de música i cultura popular* núm. 43 (setembre-desembre): 10-13.
- TERRASSA I CUSÍ, Ramon (2020): «Els Jaquetti». *Caramella: revista de música i cultura popular* núm. 43 (setembre-desembre): 5.